

Kritika — önkritika

Mikor felveszem a telefont és hallom a második felesége hangját, amint a nevemet mondja, már tudom. Nekem nem tűnt annyira hirtelennek az egész. Bár azelőtt szinte soha nem volt beteg, amikor egy héttel előtte — egy évben egyszer — felhívott, hogy most se menjünk hozzájuk, mert influenzás, a hangja hirtelen többnek mutatta hetvennégy évesnél.

— Hamvasztani fogjuk — mondja a felesége. Hallgatok. Most mondjam azt, hogy éppen *őt* talán mégse kéne, mert *mi*,...ugyebár? Mintha megérezné, hogy miről hallgatok, mert — alig félórával azután, hogy a mentők feladták a harcot és elmentek — felcsattan: — Édes fiam, *az* egy vagyona kerül! — Később arra sem szólok semmit, hogy katolikus temetés lesz. Nem is szólhatok, mert annak idején *ő* is kikeresztelkedett. A felesége előbbi kifakadására sem lehet egy szavam sem: rögtön eszembe jut nekem is, hogy lemondtam a kötelesrészeiről.

Vagy félóráig gubbasztok mozdulatlanul. Mindig azt hittem, hogy túlél engem. Amikor 8 évesen szívbeteg voltam, és eltiltottak a lépcsőre járástól, a hátán vitt fel a harmadikra. De csalódott is bennem, hogy emiatt nem folytathattam sportolói hagyományait: — Semmi gömbérezéke sincs ennek a gyerekeknek — mondta egyszer. Nehezen viselte a felelősséget, amit két beteg családtag jelene-tett. Most fordult a kocka. Rám továbbra is süt a nap, nekem továbbra is énekelnek a madarak a limbes-lombos ágakon, földig ér a lábam: én győztem. Tovább olvasom a könyvet, amelyet még a közelgő születésnapjára szántam, és el fogom hordani a ruháit is. Magam vagyok a megtestesült szociáldarwinizmus.

Azután mégis találok módot az önsajnálatra. Új főbiát melengetek: mi csak köveket rakhatunk a sírra, virágot nem, mi n á l u n k kegyeletsértőnek számít az, aki vidul, ha toroz — hogy fogom kibírni? Aztán kiderül, hogy én elégedetlenkedek a legkevésbé, csak a ravatalozó magyarkodó díszletei bosszantanak, még a krematóriumot is kibírom, ahová a formaságokat intézni küldenek. Különbékét kötöttem; V e r s ö h n u n g -gal fogadom, hogy ez nem temetkező-, hanem vesztőhely. A sír körül álló párttitkárarcú férfiak viszont még azt sem értik, hogy a pap miért mond beszédet, és miért állítja György testvérrel, hogy hívő ember volt. Nem tudják, hogy ez benne van a jegy árában. Aztán mégis a főkönyvelő beszéde a legjobb, mert az életét dicséri és nem a halálát — elvégre is ő nem hitt a feltámadásban, mint ahogyan a jelenlevők közül sem hisz benne szinte senki.

Ő közöttük érezte otthon magát; minket nemigen bírt elviselni. — Olyan g ó j i s vagy... Hogy tudsz... e z e k k e l? — kérdezgette néha anyám. Máskor: — N á r i s k á j t! (Hülyeség!) replikázott jid-disül, amikor apám így szólt rám az asztalnál: — Magyar ember evés közben nem beszél. — Ő nem szívelte az ilyen beszédet, pedig ő is röhögött a s i k k e r szovjet szerelőkön, ezeken a h a z e r e k e n, akikkel együtt szórakoztunk a vállalati ünnepeken, és akik olyan részegen jártak be dolgozni a TVK-hoz, hogy vigyázni kellett: bele ne essenek az autoklávba. (A h a z e r, illetve a h a z e r c e r s t o p f t, valamint a s i k k e r epithon ornansokkal nemcsak az oroszokat illettük, hanem általában ő k e t, akik „durvábbak, de egészségesebbek”, „kulturálatlanabbak, de természetesebbek”, „felületesebbek, de életvidámabbak”, „korlátoltabbak, de magabiztosabbak” mint mi.) De azon is csak röhögött, amikor egy későbbi munkahelyén, egy pártvacsora tetőpontján szintén s i k k e r kollégái az angol vendégszakértők előtt éppen a W i r f a h r e n g e g e n E n -ot találták énekelni. Pedig a többiek tudták róla, hogy ő a z, és pedig tőle tudták, mert ha antiszemitizmussal találkozott, felfedte kilétét. Bízott a hatalomban, ami a kezében volt. Biztos úgy gondolta, hogy az ember, ha 47 kilósan hazajön a munkaszolgálatból („az én parancsnokaim rendesek voltak” —

hangsúlyozta mindig), és se az anyját, se az öccsét nem találja, akkor már csak optimista lehet, ha élni akar.

Szinte egyáltalán nem beszélt az anyjáról, öccséről is alig. Alighanem úgy vélte, úgyse bírná ki. Ez a magyarrá lett ember nem csak evéskor nem beszélt arról, ami belül van, hanem máskor sem. Igaz, engem az öccséről, erről a komikusan csúnya, őszinteségével minden porcelánboltban elefánt, ezt pedig szüntelen bohóckodásával ellensúlyozó gyerekről neveztek el. Egyszer kitört belőle: először akkor utálta meg a zsidó vallást, amikor 13 évesen barmicvóra kényszerítették, vagyis arra, hogy hajlongva, érthetetlen nyelven gajdoljon. Másodszor és végleg pedig akkor, amikor Szolnokról, ahol laktak, nem minden transzport ment Auschwitzba, és a zsidó tanács, amelynek állítólag beleszólása volt a szerelvények összeállításába, nem ellenkezett anyja és öccse deportálása ellen, mert nem voltak vallásosak. Mi ketten anyámmal irtózattal hallgattuk.

Pedig ő is úszott a boldogságban, amikor „megnyertük” az 1967-es közel-keleti háborút — az eufória összekeveredett az afölötti örömmel, hogy a Fradi („az a fasiszta csapat! hogy szurkolhatsz nekik, éppen te?” — dorgált meg egyszer a feleségem, aki pedig nem is zsidó) egy pont előnnyel lett tavaszi bajnok. Most már nem kérdezhetem meg tőle, hogy ő kinek szurkolt a magyar–izraeli meccsen, és nem mesélhetem el, hogy én bizony mindkét csapatnak, egyszerre, egymás ellen, egyszerre szorítva Kiprichnek, hogy rúgja be, és Ginzburgnak, hogy védje ki (háliszennek, ez a meccs 0:0 lett).

— Maga magyar? — kérdezte az idős, bajuszos úr, aki Gyulára vitt minket stoppal, és útközben Veres Péterrel való barátságával dicsekedett.

— Miért? Mi lennék? — válaszoltam elképedve. Érdekes, az ilyen esetekre előlegegített válaszom: „Na és, ha nem vagyok az? Na bum!” — eszembe sem jutott.

— Maga zsidó? Hiszen olyan tatár feje van! — tört ki megkönnyebbülten az a z e s s á g a torontói zsidó klub vezetőjéből, aki előzőleg kínos udvariassággal, három lépés távolságot betartva válaszolgatott kérdéseimre.

— Hogyhogy nem feleltél nekik semmit? —vont kérdőre feleségem, aki mögöttem ült a Gyulára menő kocsiban, és akinek a torontói sztorit utólag elmeséltem.

— Miért? Szerinted ezt a z é r t kérdezte? — firtattam a gyulai esetet; tettem a hülyét, pedig tudhattam volna, hogy a z é r t kérdezte.

— Hát persze!

Hallgattam. Aztán azzal próbáltam mentetegetni hasonló meghunyászkodásaimat, hogy egyszer elmeséltem életem nagy olvasmányélményét, a hetvenes évek ünnepelt esztétájának és tévésztárjának írását egy 1975-ös Filmvilágban, mely Jan Troell egy kétrészes filmjéről szólt. Kissé unalmas film volt, szép tájképek voltak benne. Amerikába kivándorolt svéd parasztkról szólt, akik a természeti elemekkel küszködnek. A filmbírálat logikája a következő volt: ez a film a parasztkról és a természetről szól, tehát egyrészt völkisch, másrészt biológista, ez pedig egyenesen a fasizmushoz vezet. Akkor fogadtam meg magamban, hogy legalábbis megpróbálom, hogyan lehet zsidóként és normálisnak megmaradva ebben az országban élni. Ehhez képest nyilván nem hangzott meggyőzően, amikor a torontói klubvezetőről szólva azt magyarázgtam, hogy mi zsidók csak egymással tudjuk igazán otthonosan rosszul érezni magunkat.

Feleségem azt sem értette, hogy az Öböl-háborúban és a béigért gáztámadás előtt miért akarok hirtelen Izraelbe rohanni. — Miért akarsz engem itt hagyni és otthagyni a fogad csak azokért, akik rálőnek a kődobáló arab gyerekekre? — könnyezett. Én nekihevülve próbáltam bizonygatni, hogy nem akarok a húsofazék mellett túlélő maradni, nem akarok a szadista viccbeli kisgyerekké válni, aki barátjáiékhöz becsöngetve és annak haláláról értesülve így szól: — Akkor tessék ideadni a labdáját! — Aztán a CNN-en kedélyesen végignéztem az Öböl-háborút, javítottam nyelvtudásomat, és szembesültem azzal, hogy akárhányszor győzi is le Dávid Góliátot, ha Góliát akár csak egyszer, csak egy kicsit is eltalálja, akkor Dávidból mégis Mundstock úr lehet.

Mundstock úr Ladislav Fuks regényhőse, akihez egyszer feleségem hasonlított engem, és aki előre készült arra, ami a németek megszállta Prágában rá várhatott: edzette magát a megpróbáltatásokra. Nem szolidaritásból, mint Simone Weil, aki szintén nem akart más labdájával játszani, hanem rideg önérdékből, mint egyik kollé-

gám nagynénje, aki 1944 után is mindig tartott egy öltözet ruhát és rendszeresen cserélt élelmiszertartalékot a szekrényében, arra az esetre, ha megint menni kell.

— Úgy nézel ki, mint egy menekült — rótt meg egyszer apám hanyag öltözetemért. — Az is vagyok — vágtam rá patetikusan. Pont az ellenkezője akartam lenni, ami ő. Ő a szememben normális volt, tehát konformista; én azt hittem, az sikk, ha kilógok a sorból, ha nincs sor, akkor is. Őt felelőtlennek tartottam, mert úgy akart élni, ahogy kedve tartja. Úgy gondoltam, akkor vagyok felelősségteljes és az ő antitézise, ha mindig erőszakot teszek magamon.

Még arra is képes voltam, hogy névházassággal, ingyen hazahozzak egy nőt Erdélyből, csak azért, hogy engem senki ne tarthasson hazafiatlannak. Aztán egy írásomban kigúnyoltam az erdélyieket, mert „lejmolnak”. (Talán a mártír-konkurrenciától tartottam?) Előtte pedig évekig apámmal tartattam el magam — nemcsak lustaságból, hanem azért, mert így akartam őt büntetni, amiért egyszer így szólt beteg anyámmhoz: — Nem tudsz, de nem is akarsz te dolgozni. — Nem akart több tragédiát (meg)látni maga körül, nem akart Mundstock úr lenni, inkább mindent pirosra lakkozott. Mi sem vettük észre, amit magában rejtett, hiszen önként feladta a mártíromság elsőszülöttségi jogáért való harcot, ami minden általam ismert Holocaust-túlélő családjában dúl. Anyám és én lettünk egyszerre Ábel és Jákob, ő lett egyszerre Káin és Ézsau. Pedig valamennyien egymás Káinjai és Ábeljei voltunk, és együtt kótyavetyéltük el az elsőszülöttséget.

Nem akartam ők lenni, nem akartam én lenni. Most kezdek egyre inkább ők lenni. Haláluk előtt évekig nem beszéltem egyikükkel sem, magamba hantoltam őket. Most fordulnak ki belőlem, és kísértenek, amikor már tényleg elégették őket is. Ők „úrigyereknek” neveltek; bár nem engedték azt sem, hogy lenézzem az úgynevezett „egyszerű embereket”, hiszen apám köztük érezte jól magát, anyámnak pedig még nyolc általánosa is alig volt. Én nem akartam úrifiú lenni, szüntelenül káromkodtam, rosszul öltöztem, még inni is megpróbáltam. Nem akartam elkényeztetett, szerencsétlen zsidógyerek lenni. Elhittem, hogy zsidónak lenni egyet jelent a hisztivel, a hipochondriával, a mindentől rettegéssel, a kaméleon-sággal (Zelig!), a mizantrópiával, vagyis mindazzal, amit önmagamhoz tartozónak véltem, de nem akartam vállalni.

Igyekeztem leszokni a zsidós Rechthabereiról, az ironizálásról, még a túl gyors észjárásról és beszédéről is, mert többször lelkifurdalásom lett attól, hogy a nemzsidókat, főként vidéken, ez gyakran sérti, vagy gátlásokat ébreszt bennük (és ehhez egyáltalán nem szükséges tudniuk, hogy én zsidó vagyok). Ezt a mimikrit odáig fejlesztettem, hogy Pesten néha már engem néznek bumfordi, görcsös vidékinek. Ebben van is valami: még most sem tudok üzenetrögzítőre beszélni, és legalább ugyanolyan komplexusom van a számítógéptől, mint az elsőgenerációsoknak a nyugati nyelvektől. Néha fáraszt, fülleszt a zsidó társaság, az örökös á n z á g o l á s i kényyszer, a sok takart seb és mellé a sok festett vérzés; idegesít önmagammat ennyiszeres kiadásban látni: mégsem vagyok olyan egyedülálló jelenség, mint magamról képzelem? Nemzsidók között pedig időnként azt veszem észre, hogy unatkozom, nem tudok rájuk odafigyelni, legfeljebb az tart örökös készenlétben, hogy nem tudhatom: mikor hozzák szóba a zsidókat (vagy éppen a cigányokat — egy zsidónak ez mindegy), és főleg, vajon hogyan? Zsidók között „goj” vagyok, pedig de szeretnék közéjük tartozni. Nemzsidók között pedig zsidó, pedig de szeretnék közéjük tartozni. Vagy inkább mégis, gőgösen sehova sem tartozni akarok? Netán mindkettőjük közé? Kívül és belül vagyok egyszerre a tizenhatoson, vagy két szék között, a pad alatt?

Csak most jöttem rá, hogy abban is apámra hasonlítok, hogy mindig parasztgyerekekkel barátkoztam. Van közülük, aki megdöbben visszatérő álmomon, amelyben megkéselnek a máriapócsi búcsúban. A Dolchstoss hirtelen ér, hiszen előtte én is együtt mentelek a többiekkel, most nem lógok ki a sorból, és a nap is ragyogóan süt, május van vagy június, amikor leggyakoribb az öngyilkosság. Ilyen idő volt akkor is, amikor 50 éve anyámat — ahogy ő mondogatta — államköltségen sokáig egyetlen külföldi útjára, Lengyelországba vitte a MÁV. Úgy is lehet mondani, hogy az egész álom egy fordított hátbadöfési legenda.

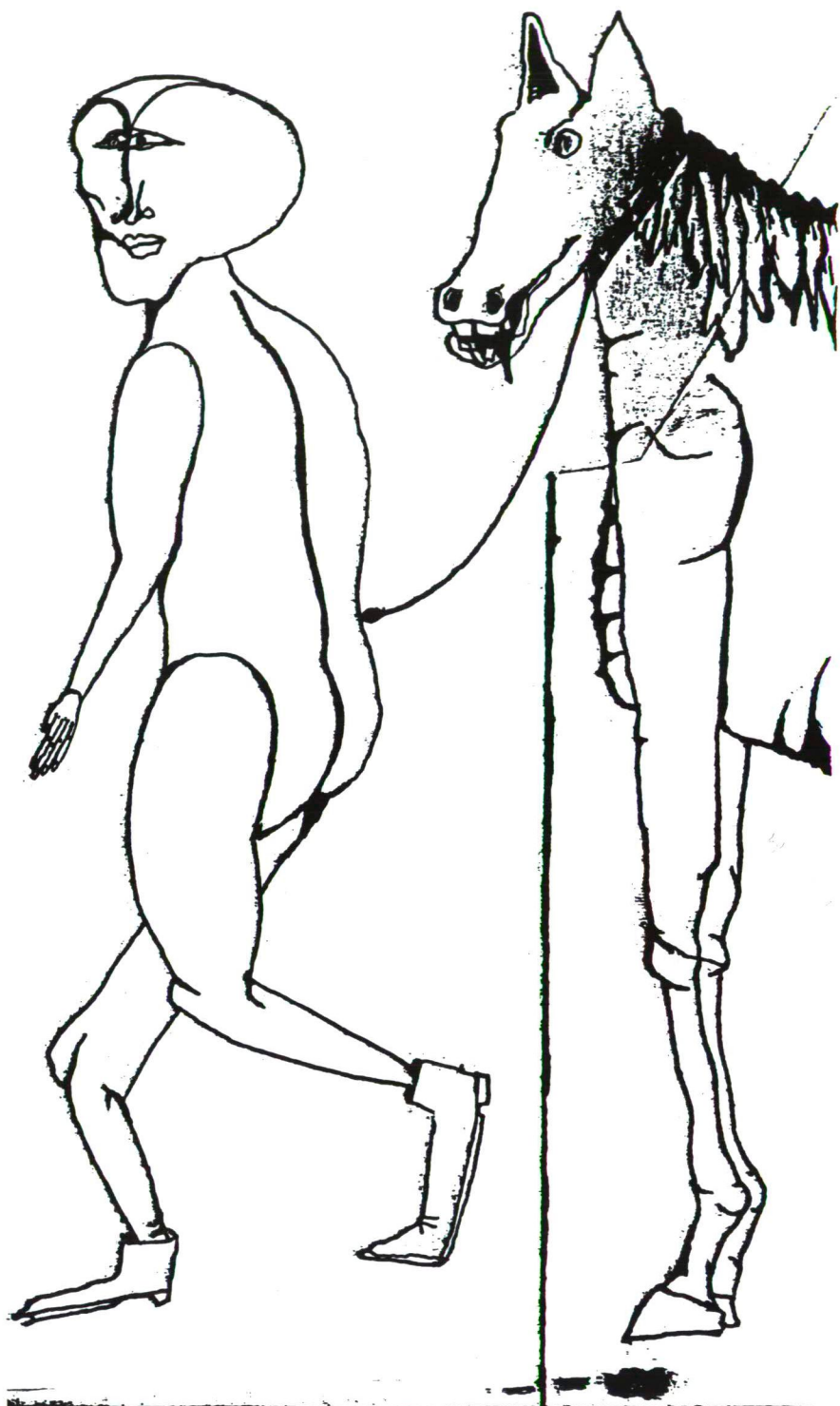
Tényleg, miért mondom el ezeket? A zsidó gyónás, ha nemzsidók előtt történik, elégedettséggel, netán elégtétellel tölti el őket; a zsidókat pedig erre reakcióként azzal az érzéssel, hogy belepiszkított a saját fészkeembe. Pedig ebben „csak” az a narcisztikus és mes-

sianisztikus mazochizmus munkál (amely mellesleg éppen a judaizmus legfőbb értéke), hogy az embernek önmagától és az övétől kell a legtöbbet elvárnia. Mintha nem Platón, de maga Szókratész mondaná: Szeretem Szókratészt, de jobban szeretem az igazságot.

Ez persze már túl szép éppen ahhoz, hogy *i g a z* legyen. Különben is, a túlzott igazságkereső szenvedély könnyen Kohlhaas Mihályá teheti az embert. (Még akkor is, ha soha senkinek nem volt annyira *igaza*, mint a Holocaust után a zsidóknak bárkivel szemben, aki bírálja őket.) Talán nem is azért kellene lemondani erről az attitűdről, hogy helyette a „teher alatt nő a pálma” bölcsességét válasszuk. Önmagunknak nem ezzel a Pap Károly–Tábor Béla-féle mélyzsidó koldusgöggel tartozunk, s még kevésbé Lékai elvtárs félig sátáni, félig Nagy Inkvizítori szlogenjével: „a megnyesett fa kizöldül”, hanem azzal, hogy —Irving Howe kifejezésével — a hatmillió halott válla helyett a saját lábunkra állunk. Csakis így nőhetjük ki a sérelmi politikát és a járadék-neurózist, a jussát követelő kisgyermek szerepét, és azt senki más nem teheti meg helyettünk, csak mi magunk.

Szeged

Balog Iván

Benda Balázs: Állatokkal foglalkozó emberek. Ló.